

31(082)
П24

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Випуск

XXXVII

методів, прийомів, засобів навчання, моделювання таких навчальних ситуацій, що спонукають до спостережень, бажання висловити власні думки.

Таким чином, у публікації показані лінгвістичні, психологічні, лінгводидактичні засади навчання школярів висловлювання на лінгвістичну тему.

Перспективними щодо окресленого питання є положення, які потребують спеціального дослідження та розробки, а саме: укладання хрестоматії лінгвістичних мініатюр для учнів 5–7 класів, висвітлення питання про застосування лінгвістичних мініатюр в якості текстів для аудіювання й читання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бабанский Ю.К. Рациональная организация учебной деятельности // Избр. пед. труды. – М., 1989. – С. 342.
2. Ипполитова Н.А. Виды чтения на уроках русского языка // Рус. яз в шк. – 1987. – № 2. – С.29-30.
3. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Українська мова. – К., 2005.
4. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / Колектив авторів за редакцією М.І.Пентилук. – К.: Ленвіт, 2005.
5. Шелехова Г.Т. Висловлювання учнів на лінгвістичну тему // Українська мова і література в школі. – 1992. – № 11.

УДК 371.3

Павлик О.А.

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ ШКОЛЯРІВ У СВІТЛІ ВИМОГ КОНЦЕПЦІЇ КОГНІТИВНОЇ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ МОВИ

У статті розглядаються лінгводидактичні особливості когнітивного підходу до навчання українського письмового мовлення школярів.

The article deals with lingvodidactic specifics of the cognitive approach to the learning of Ukrainian written speech of pupils.

Переорієнтація техногенного суспільства на розвиток людини, її особистісних і культурних рис, зміна суспільної свідомості у ставленні до освітньої сфери – далеко не повний перелік тих змін, які відбулися останнім часом. Гуманістичні явища набули поширення і в педагогіці, мовознавстві. Нові наукові дослідження щодо процесів породження і сприйняття мовлення, здійснені в когнітивній психології та лінгвістиці, не могли не вплинути на суміжну з ними лінгводидактику.

Дослідження актуальних напрямів сучасного мовознавства знайшли відбиття у концепціях мовної освіти. Зокрема, визнання в лінгводидактиці набули комунікативний і функціональний підходи. Не оминули увагу лінгводидактів і парадигми когнітивізму. У науковий обіг увійшли поняття когнітивної компетенції, когнітивної методики мови. Все більшого поширення набуває когнітивно-комунікативний підхід до навчання іноземної мови, що передбачає “формування в учнів когнітивних структур мовних явищ, тобто найбільш раціональних моделей зберігання в пам’яті та відтворення їх образів” [4]. Особливістю цього підходу до навчання іншомовного мовлення, як стверджує Д.Ізаренков, є те, що “навчання відбувається не тільки з урахуванням власне мовного, лінгвістичного аспекту мовлення, але й з використанням даних, котрі характеризують його мисленнєвий бік, коли мовленнєві акти (їх типи) розглядаються як двосторонні мовленнєво-мисленнєві процеси, кожен план яких повинен по-особливому формуватися в процесі оволодіння ними” [1: 5].

Останні дослідження російських науковців Л.О.Бутакової, Є.Н.Гуц, І.Г.Безкоровайної, Д.Ізаренкова, Ю.А.Ситнова, А.В.Щепилової зосереджені на когнітивних механізмах оволодіння іноземною мовою у мовленнєвій діяльності. У полі зору українських науковців, зокрема С.В.Плотницької, когнітивні аспекти міжкультурної комунікації та когнітивно-функціональна концепція вербальної комунікації іноземною мовою. Як бачимо, здобутки когнітивної психології та когнітивної лінгвістики набули поширення в методиці навчання іноземної мови.

Оскільки нині стає актуальною тенденція перейняття провідних ідей методики іноземної мови у процесі викладання рідної мови, на часі теоретична розробка й практичне втілення когнітивної методики навчання української мови, під якою дослідники розуміють “сукупність взаємопов’язаних та взаємозумовлених способів і засобів опанування мовних одиниць як основи пізнання й формування концептуальної та мовної картин світу і певного результату створення образу світу в уяві кожного учня” [3: 5]. Підґрунтям для цього стала Концепція когнітивної методики навчання української мови, створена М.І. Пентилюк та її послідовниками.

Якщо в лінгвістиці комунікативна і когнітивна – зовсім різні течії мовознавства, що, на думку М.П.Кочергана, “перебувають у доповнювальних відношеннях” [2: 146], то в лінгводидактиці помічаємо поєднання цих підходів. Таке явище можна пояснити тим, що поступово дослідники дійшли до розуміння того, що вся пізнавальна діяльність людини безпосередньо пов’язана з мовленням як формою вияву думки, оскільки, за словами Д.Ізаренкова, “філогенетично, історично та онтогенетично мовлення дійсно перш за все пов’язано з мисленнєвими процесами й формувалося разом з ними [1: 4]. Невипадково метою когнітивної методики навчання української мови лінгводидакти вважають “опанування учнями мовних одиниць як концептів – глибинних значень розгорнутих змістових структур тексту, що є втіленням мотивів та інтенцій автора, задля формування вмінь адекватного сприйняття текстової інформації та створення власних (усних і писемних) висловлювань відповідно до комунікативної мети й наміру, розвитку пізнавальної активності учнів, підвищення їхнього інтересу до вивчення української мови, виховання національної самосвідомості, поваги до мовних традицій українського народу й бажання додержувати естетичних й етичних норм спілкування, формування в учнів умінь і навичок виділяти, розуміти значення мовних одиниць – носіїв концептів та комунікативно виправдано використовувати їх у власній мовленнєвій практиці” [3: 5–7]. Це твердження, безперечно, свідчить про тенденцію поєднання когнітивного й комунікативного підходів у процесі навчання не тільки іноземної, а й української мови.

Мета даної статті – розкрити особливості когнітивного підходу до навчання українського писемного мовлення школярів.

Використання когнітивних факторів у процесі розвитку писемного мовлення школярів передбачає врахування під час навчання цілісної системи, що складається, за висновками Д.Ізаренкова, з чотирьох ланок: “когнітивних механізмів, когнітивних процесів, когнітивних операцій та когнітивних структур” [1: 5]. Аналіз когнітивних характеристик усних монологічних і діалогічних іншомовних висловлювань, зроблених науковцем, дозволяє стверджувати, що в представленій системі найбільш важливою є остання складова, адже, за висновками дослідника, пізнавальні механізми, процеси та операції “отримують репрезентацію... у вигляді особливого роду когнітивних структур, що мають вільну конфігурацію і являють собою способи і форми зберігання інформації, котрі оживлюються (актуалізуються) при продукуванні чи сприйнятті” [1: 7]. Серед них називають сценарії, фрейми, фігури, скрипти, схеми-плани, типові схеми мовленнєвих ситуацій, моделі вихідних умов, моделі типових значень.

Когнітивні структури формуються у результаті пізнавального досвіду особистості протягом життя і залежать від змісту та формального боку комунікативних одиниць. З огляду на специфіку писемного мовлення важливими для нас представляються лише сценарії, фрейми та схеми-плани. Під сценарієм розуміють когнітивну структуру

репрезентації знань, котра формується у результаті інтерпретації тексту, виокремлення ключових слів чи ідей тексту і використовується переважно у процесі породження художнього тексту. Фрейм –структура даних для представлення стереотипних ситуацій, що визначають внутрішній каркас тексту; це своєрідний шаблон, що відбиває в свідомості людини певні ситуації, за якими творяться нові. Схеми-плани визначають логіко-семантичну структуру тексту.

Писемні висловлювання за своїми психолінгвістичними характеристиками неоднорідні. На відміну від усного мовлення не всі писемні висловлювання мають чітку спрямованість на потенційного адресата мовлення, що, наприклад, характерно для текстів епістолярного стилю. Тому й домінуючі когнітивні структури визначаються з урахуванням типу, стилю й жанру писемного тексту. Це означає, що процес навчання різним типам та видам писемних висловлювань необхідно організовувати по-різному, враховуючи їх специфіку й домінуючі когнітивні параметри. Це, в першу чергу, стосується того рівня, з якого починається процес роботи над писемним текстом. Так, наприклад, якщо учням пропонується побудувати художній опис, важливо попередньо провести аналіз подібного тексту, виокремити в ньому опорні мовні одиниці, ідеї і таким чином актуалізувати сформований раніше сценарій. Під час роботи над комунікативно спрямованими висловлюваннями необхідно запропонувати учням аналіз і моделювання типових ситуацій, що сприятиме репрезентації фреймів. У процесі створення текстів розповідного характеру здійснюється робота щодо ретрансляції потрібної у даному випадку схеми-плану.

Писемне мовлення характеризується повнотою розкриття теми, розгорнутістю висловлювання, зв'язністю. У зв'язку з цим окрему увагу необхідно приділяти використанню засобів зв'язку, що окреслюють час, місце, послідовність подій, вказують на різні відношення (протиставлення, порівняння, перелік, підсумок, доповнення, уточнення) у висловлюванні. Тому важливим у процесі розвитку писемного мовлення вважаємо формування в учнів умінь використовувати у створюваних ними писемних текстах зачини фразових єдностей: динамічний (організовує представлення теми, мікротеми, предмета, проблеми, мети висловлювання), модальний (вказує на ставлення автора до описуваного, виражає оцінку представленої інформації) та розповідний (подає додаткові відомості, сприяє деталізації й узагальненню основних моментів), що, за словами Д.Ізаренкова, “складають мовленнєву основу монологічного висловлювання” [1: 3]. Кожен із зачинів має свою специфіку і характерні для даного фрагменту тексту мовні засоби – стандарт-кліше, які повинні засвоїти школярі шляхом аналізу текстів, що представляють зразки сучасного дискурсу в засобах масової інформації, науково-популярній літературі, зразках офіційно-ділового стилю, художніх творах. Таким чином забезпечується реалізація *текстоцентричного* принципу навчання мови й мовлення, адже, як зазначено у Концепції, текст є “основним засобом навчання української мови в когнітивній методиці, ...<a>...системне використання текстового матеріалу ознайомлює учнів із характерними особливостями зв'язку висловлювання й готує для глибокого розуміння класичних і створення власних текстів” [3: 7].

Крім названого принципу, згідно з Концепцією когнітивної методики навчання української мови процес формування й розвитку писемного мовлення школярів слід будувати з урахуванням таких лінгводидактичних принципів: “особистісного, етнокультурологічного, інтегративності, емоційності, креативності та активної пізнавальної спрямованості” [3: 6], реалізація яких відбувається при використанні текстів українознавчої тематики та відповідних завдань до них. При цьому слід пам'ятати, що серед основних критеріїв добору дидактичного матеріалу велике значення має лінгвістична складність, довжина тексту, високий рівень його інформативної насиченості, здатність тексту бути об'єктом пошукової діяльності учнів, мовленнєва структура, тип тексту, наявність у тексті високого виховного потенціалу; урахування вікових та індивідуальних особливостей школярів (їх інтересів, захоплень, нахилів, здібностей, можливостей адекватного сприйняття та розуміння запропонованого матеріалу учнями тощо).

З огляду на умови й особливості навчання українського писемного мовлення не менш важливим вважаємо врахування принципу опори на єдність мислення й мови, взаємозв'язку в розвитку усного і писемного мовлення (порівняння писемного мовлення з усним та випередження розвитку усного мовлення щодо писемного), комплексного підходу до формування комунікативно-когнітивних умінь (комунікативно-когнітивні уміння формуються не ізольовано, а у зв'язку з іншими у визначеній послідовності), мотиваційного забезпечення процесу розвитку писемного мовлення (застосування прийому позитивного настрою, керування пізнавальними інтересами школярів через надання учням цікавого дидактичного матеріалу, пропонування "нерозкритих тем" для синтезування писемних висловлювань), принципу природовідповідності (дотримання вікових та психологічних особливостей школярів), розвивального характеру навчання (цілеспрямований розвиток пізнавальних і творчих можливостей особистості дитини), індивідуалізації та диференціації (врахування індивідуальних особливостей школярів через систему диференційованих завдань залежно від рівнів підготовки учнів). Дотримання названих принципів у роботі з розвитку писемного мовлення сприяє успішному формуванню когнітивно-комунікативних умінь школярів.

У зв'язку з тим, що методика навчання української мови й мовлення носить системний характер, важливо розглянути і ті її рівні, котрі відповідають за процесуальний аспект навчального процесу, зокрема визначення етапів роботи, добір ефективних засобів навчання. Відповідно до описаних у Концепції параметрів "обізнаності учня із когнітивними завданнями (теоретичним чи практичним)" можна визначити такі етапи розвитку писемного мовлення школярів з урахуванням когнітивного підходу:

1) аналіз тексту і визначення його завдання, теми, типу, стилю тексту, з'ясування способів об'єднання речень у межах складного синтаксичного цілого та засобів зв'язку речень у тексті (актуалізація текстологічних знань та вмінь);

2) ретрансляція когнітивних структур (фреймів, сценаріїв, схем-планів) залежно від типу, стилю й жанру створюваного писемного висловлювання);

3) засвоєння фонових та соціокультурних знань, презентація їх у власних писемних висловлюваннях;

4) розв'язання комунікативно-когнітивного завдання під час продукування та корекції писемних текстів школярів.

Кожен із зазначених етапів вимагає застосування відповідних вправ та завдань. Так на етапі актуалізації текстологічних знань та вмінь буде доцільним застосування аналітичних вправ, адже "вміння створювати власні висловлювання залежать від умінь аналізувати чуже мовлення, сприймати й відтворювати його" [3: 9]. Наступний етап вимагає застосування когнітивно-комунікативних завдань (аналіз та моделювання відповідної ситуації, виокремлення опорних мовних одиниць та ідей, побудова плану майбутнього висловлювання). Зміст наступних етапів передбачає використання проблемно-пошукових вправ, спрямованих на здобуття нової інформації та використання її у власній мовленнєвій писемній діяльності.

Таким чином, когнітивний підхід дозволяє будувати процес навчання писемного мовлення не тільки з опорою на власне лінгвістичні параметри, а й з урахуванням його когнітивних характеристик. Цьому сприяє дотримання текстоцентричного принципу, розвивального характеру навчання, активної пізнавальної спрямованості, взаємозв'язку в розвитку усного і писемного мовлення, що здійснюється при використанні аналітичних, проблемно-пошукових і когнітивно-комунікативних вправ та завдань.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Изаренков Д. Когнитивные процессы и обучение устной иноязычной речи // <http://www.mapryal.org/vestnik/vestnik36/problems.htm>.
2. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. – К.: Видавничий центр "Академія", 2003. – 464с.

3. Пентилюк М., Нікітіна А., Горошкіна О. Концепція когнітивної методики навчання української мови // Дивослово. – 2004. – №8. – С.5–9.
4. Ситнов Ю.А. Совершенствование интеллектуального уровня учащихся при когнитивном подходе к изучению языков // <http://pn.pglu.ru.index.php?module=subjects&funs=printpage&pageid=750&scope>.

УДК 371.25

Попова Л.О.

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ НАД УДОСКОНАЛЕННЯМ МОНОЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ УЧНІВ НА РІЗНИХ ЗА ТИПОМ УРОКАХ

У статті розкрито особливості роботи з удосконалення монологічного мовлення учнів 5-7 класів на уроках розвитку мовлення та вивчення лінгвістичного матеріалу. Особливу увагу приділено роботі з текстом – основному засобу навчання української мови у сучасній методиці.

The peculiarities of work on improving the skills of monological speech of pupils of 5-7 forms on the lessons of improvement speech skills and studying the linguistic material are exposed in the article. Special attention is paid to work with a text as the basic means of studying Ukrainian in modern teaching methods.

Основною формою навчання в школі був і залишається урок, отже, йому належить провідна роль у підвищенні результативності навчання, розвитку й виховання учнів. У лінгводидактиці урок визначено як основну організаційну форму навчально-виховної роботи, що проводиться з постійним складом учнів, у межах точно встановленого часу [2: 340].

Порівняно з іншими формами навчання урок досліджено досить ґрунтовно. Методику проведення уроку української мови висвітлено в дослідженнях С.Чавдарова, В.Сухомлинського, О.Біляєва, Т.Донченко, С.Карамана, І.Олійника, М.Пентилюк, К.Плиско та ін. Значний внесок у вивчення проблеми сучасного уроку мови в старших класах зроблено вітчизняними методистами О.Біляєвим, Л.Забаштою, С.Караманом, Г.Шелеховою та ін.

У сучасній лінгводидактиці уроки української мови класифікують за змістом навчального матеріалу, структурою уроку та навчальною метою. За змістом матеріалу уроки мови М.Успенським [5] поділено на два типи: аспектні, пов'язані з вивченням окремих аспектів мови й формуванням в учнів мовної та лінгвістичної компетенцій, та розвитку зв'язного мовлення, метою яких є формування мовленнєвої, комунікативної компетенцій учнів. Відповідно до мети (за класифікацією О.Біляєва) уроки поділяються на дві групи. До першої належать уроки, пов'язані з вивченням окремих тем та розділів науки про мову, їх головна мета – сформувати вміння й навички на основі засвоєних теоретичних відомостей. До другої слід віднесено уроки розвитку мовлення, мета яких пов'язана з формуванням та розвитком в учнів комунікативних умінь і навичок [4: 5]. М.Баранов відповідно до мети й структури виділяє навчальні й контрольні уроки. Тип навчального уроку не залежить від змісту використаного матеріалу, наприклад: на уроці вивчення нового матеріалу можуть повідомлятися й мовні, і правописні, й мовленнєві, і стилістичні відомості [3: 121]. Беручи до уваги всі зазначені класифікації уроків, будемо спиратися на класифікацію запропоновану О.Біляєвим.

Мета нашої статті – визначити особливості роботи над удосконаленням монологічного мовлення учнів 5–7 класів на різних за типом уроках.

Система роботи з удосконалення монологічного мовлення використовується на різних за структурою аспектних уроках. На уроках вивчення нового матеріалу завдання учнів полягає в ознайомленні з новим мовним явищем, формуванні відповідних мовних умінь і навичок. Тому на цих уроках важливе місце посідає аналіз монологічного мовлення: